

**ВИЯВИ *O В НОВОЗАКРИТИХ СКЛАДАХ
У ВОЛИНСЬКО-ПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ**

doi: 10.12958/2227-2631-2020-1-42-28-39

Ірина Дружук,

аспірантка кафедри

історії та культури української мови

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-3603-3907>

У статті розглянуто концепції еволюції *o > i (теорія спільного процесу зміни для всього українського континууму та самостійного розвитку *o > i в обох діалектних зонах), проаналізовано погляди дослідників на причини відмінностей рефлексії *o в українських говірках, описано етапи зміни *o в північному та південному ареалах українського мовного простору. З'ясовано природу появи дифтонгів згідно з концепціями Ю. Шевельова (розвиток дифтонгів на всій території північної зони та подальша монофтонгізація за умови втрати слабшого компонента) і В. Мойсієнка (дифтонги – пізніші етапи перетворень *o, виникли у зв'язку з активними контактами носіїв різних виявів *o). Описано сучасні рефлекси *o в новозакритих наголошених складах на матеріалі власних експедиційних записів зі 120 населених пунктів Волинського Полісся. Установлено, що характерні в цій позиції для волинсько-поліських говірок звуки [и], [і] паралельно поширені на всій досліджуваній території, монофтонг [у] – у східних районах. Спорадично, рівнобіжно з іншими рефлексами, зафіксовано збереження *o, подекуди поява [о] спричинена тенденцією до вирівнювання звукового складу кореневих морфем. Дифтонги, відповідно до *o в досліджуваних говірках, не виявлені (одиничний випадок у с. Мукошин Любешівського району Волинської області), а зафіксовано структури, які прийнято вважати наслідками розпаду дифтонгів: приголосний [в] + голосний і звук [е] < *o. З'ясовано специфіку рефлексії у формі *n'ic'la* (**poslě*): для досліджуваних говірок характерне збереження *o, іноді фіксуємо звук [і], що з'явився під впливом літературної мови, та монофтонги [и], [у], що стали можливими завдяки аналогії до типових волинсько-поліських виявів *o в закритих наголошених складах. До статті додано карту, що відбиває географію виявів етимологічного *o в західнополіських і в перехідних до середньополіських говірках у структурі *cm'il*.

Ключові слова: волинсько-поліські говірки, західнополіський говір, рефлексія етимологічного *o, новозакритий склад.

The article examines concepts related to the evolution of *o > i, analyzes scholars' views on the reasons of differences between reflexes of *o in Ukrainian dialects, and describes the stages of *o transformation in the

northern and the southern areas of the Ukrainian sprachraum. Attention is given to the nature of diphthong appearance according to two major theories – by Y. Sheveliov and by V. Moisiyenko. The author describes current reflexes of *o in newly closed stressed syllables, as documented in her own field records obtained in 120 towns and villages of Volyn Polissia. She establishes that typical for the Volyn-Polissia dialects sounds [и], [і] are simultaneously spread across all the area under research, while the monophthong [y] – only in its eastern parts. Alongside other reflexes, *o is sometimes (quite sporadically) preserved. While recording samples, the author has not come across diphthongs appertaining to *o, but recorded structures that are usually interpreted as the result of diphthongs breaking up: the consonant [в] + vowel, and the sound [e] < *o. The article includes a map.

Key words: Volyn-Polissia dialects, the western Polissia dialect, reflexes of the etymological *o, newly closed syllable.

Вступ. Сучасні відповідники *o в новозакритих складах у волинсько-поліських говірках творять унікальну різноманітну картину. Якщо порівняти рефлексі *o в досліджуваних говірках (АУМ II, к. 51, 52) супроти двох інших північних груп (АУМ I, к. 57 – 62; АУМ III, к. 10), помітна відсутність типових поліських дифтонгів, натомість досить поширений монофтонг [і], який не характерний для північного, а властивий говіркам південного наріччя. Такі спостереження спонукають з'ясувати походження сучасних виявів *o в говірках Волинського Полісся.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях ряду слов'янських мовознавців (О. Потебня, К. Михальчук, Й. Дзедзелівський, М. Жовтобрюх, В. Курашкевич) було розглянуто концепцію спільної еволюції *o > i через етап дифтонгізації, де північні говірки „законсервували” архаїчну стадію. Оскільки гарантованих рис, які б указували на нечленованість українського територіально-мовного континууму до занепаду ерів, не названо, а слідів дифтонгізації на півдні як проміжного етапу процесу формування i < *o не зафіксовано (Мойсієнко, 2007), дотримуємось гіпотези про два самостійні шляхи розвитку i < *o в північних і південних говірках.

Головна причина, що зумовила різний розвиток *o у двох зонах, на думку В. Ганцова, одного з перших прихильників такої концепції, – відмінна квантативно-акцентологічна система, що спровокувала розрізнення наголошених і ненаголошених складів (Ганцов, 1923). О. Курило стверджує, що порушення генетичного зв'язку між рефлексациєю *o в північному й у південному українських мовних масивах сталося ще до занепаду зредукованих, а втрата останніх пов'язана з експіраторним підсиленням не будь-якого новозакритого складу, а тільки наголошеного: підсиленню нових закритих ненаголошених складів завадила загальна тенденція до ослаблення ненаголошеного вокалізму, – звідси й різна рефлексация *o

в наголошеній і ненаголошеній позиції в дифтонгічних говірках (Курило, 1928).

Різний характер рефлексії *o на півночі й півдні А. Залеський пояснював неоднаковою в цих говорах трансформацією давніх часокількісних відношень: у південних говорах споконвічну довготу голосних утрачено і в наголошених, і в ненаголошених складах, а новонабута довгота із замінного подовження могла виступати і в наголошених, і в ненаголошених; у північних – утрачено лише в ненаголошених складах і збережено в наголошених, унаслідок чого постала нова модель акцентуаційно-ритмічної структури слова, яка допускала існування довготи тільки під наголосом (Залеський, 1988).

В. Мойсієнко справедливо зауважує, що й до розглянутої концепції треба ставитись досить обережно: занепад зредукованих у північноукраїнських говорах у континуації етимологічного *o відігравав певну роль, але не вирішальну, вірогідно, занепад призвів до того, що в новозакритих складах під наголосом голосні стали вимовлятися ще більш напружено, проте закритість складу для поліських говорів теж вирішальною (як це відбулося в південноукраїнських говорах) причиною не стала, головною спонукою перетворення *o була нещодавно перебудована поліська інтонація, відмінна від південноукраїнської (Мойсієнко, 2007).

Методи дослідження. У статті використано *описовий метод*, за допомогою якого відтворено етапи розвитку *o в північній і південній зонах українського мовного простору; метод *лінгвістичного аналізу*, зокрема *фонетичного*, для визначення особливостей рефлексії *o в сучасних волинсько-поліських говірках, *метод лінгвістичної географії* для картографування виявів *o в досліджуваних говірках.

Виклад основного змісту. Північна й південна зони українського мовного простору, очевидно, мали різні „стартові” можливості переходу *o > i в новозакритих складах уже в передісторичну епоху, проте остаточно з'ясувати механізм і деталі цього визначального для української мови чергування навряд чи можливо у зв'язку з невідображенням у текстах найдавнішої доби реальних рефлексів колишнього *o (Мойсієнко, 2016). Беззаперечно, розвиток *o в північній та південній групах говорів ішов різними шляхами. З'ясуємо детальніше еволюцію *o в обох зонах.

Ю. Шевельов припускає, що *o перед складом із зредукованими перейшов у південних діалектах у закритий голосний (ǫ), імовірно, щонайпізніше в X ст. У XVII ст. голосний зазнав просунення вперед і знеогублення за таким зразком: *o > ū > i. Перехід ū > i відбувся в карпатському регіоні наприкінці XVI ст., а на решті південних українських теренах – до середини XVII ст. Звук [i] сформувався з ū не раніше, ніж у середині XVII ст., а найімовірніше – в останній його третині (Шевельов, 2002).

Розвиток **o* в північному наріччі до сьогодні потрактовано доволі неоднозначно. Ю. Шевельов, систематизувавши тривалу історію вивчення еволюції **o* в поліських говірках, стверджував, що в той час, коли в південних діалектах **o* зазнав звуження в напрямі до *ȯ*, у північних – дифтонгізувався $\text{>}_{\text{ио}}$. Оскільки два первісні дифтонги (на місці **o* і **e*, **ě* (*ǣ*)) відрізнялися наявністю або відсутністю лабіалізації, цим були зумовлені можливості варіювання артикуляції, що спричинило низку варіантів (*yo*, *yo*, *ye*, *ie*, *yu*, *yu*). З кінця XVIII ст. дифтонгічна вимова слабшає, а монофтонгізація полягала в утраті слабшого компонента (Там само). О. Курило з'ясувала, що поліські дифтонги мають спадну експіраторну силу й тональну висоту, у зв'язку із загальним прискоренням темпу мови останній складник дифтонгів у нові часи послаблюється й відбувається процес їх монофтонгізації (Курило, 1925). Згідно з дослідженнями Ю. Шевельова, еволюцію **o* в північному наріччі реконструюємо так: **o* $\text{>}_{\text{ио}}$ *yo*, *yo*, *ye*, *ie*, *yu*, *yu* > *o*, *y*, *e*, *u*.

Отже, на півночі, унаслідок виникнення нової акцентуаційної системи та занепаду ерів, постав напружений, закритий, із зневиразненою артикуляцією (між *y* – *o*) звук *yō* (Мойсієнко, 2007). Т. Назарова стверджувала, що саме такий неоднорідний голосний, який акустично створює враження зникаючого дифтонга, і відбиває найдавнішу із зафіксованих у сучасних говірках реалізацію вихідної моделі ікавізму (Назарова, 1972). В. Мойсієнко припускає, що цей звук і до сьогодні зберігся в середньополіських говірках (Мойсієнко, 2007).

Дифтонги ж, на думку В. Мойсієнка, становлять пізніші етапи перетворень і виникли у зв'язку з активними контактами носіїв різних виявів **o*. Розвиток дифтонгів на Поліссі дослідник пояснює так: „<...> на початок XVII ст. на новозаселених землях (південь Київщини, південь Чернігівщини, північний захід Слобожанщини) утворилась неймовірна мовна мішанина майже усіх зразків тогочасного українського мовлення. Коли ми припускаємо, що в більшості говірок південно-західного наріччя (передовсім Наддністрянщини та Поділля) на цей час на місці **o* вже вимовляється монофтонг *y*, в деяких звуження пішло далі до передньої артикуляції *y̆* (не виключаємо поодинокі вимови в південноволинських та подільських говірках звука *i*), а в поліських устатилився „з зневиразненою неоднорідністю” звук *yō*, то опинившись в одному мовному середовищі, носії цих звуків „підштовхнули” їх до повного об'єднання. Наслідком чого стало „народження” саме тут власне дифтонга *y̆*” (Мойсієнко, 2007, с. 41). Згідно з В. Мойсієнком, саме східнополіські говірки найбільше піддалися міграційним впливам, тому вони й стали „батьківщиною” народження дифтонгів, пор.: і В. Ганцов (Ганцов, 1923), і Ю. Шевельов (Шевельов, 2002) зазначали, що дифтонгічні звуки найкраще збереглися саме на Східному Поліссі. Відсутність дифтонгів і повне домінування звука із неоднорідною

артикуляцією [yô] в середньополіських говірках, відсутність фактів міграцій на ці землі – вагомими аргументами на користь припущення про те, що вказані звуки неоднорідної артикуляції не були органічним продовженням (наступним етапом) перетворення висхідного звука [yô] (Мойсієнко, 2007).

Обидві теорії доволі переконливі щодо еволюції *o в середньопо-ліських говірках, а розвиток *o в західнополіському говорі дещо не підпорядковується загальній зміні.

Якщо за єдино правильну прийняти версію про дифтонгізацію-монофтонгізацію виявів *o в північних говірках, розглянуту О. Курило, Ю. Шевельовим, цілком вірогідна гіпотеза про відсутність дифтонгів у крайніх волинсько-поліських говірках „унаслідок участі переселенців із півдня в залюдненні цього краю” (Шевельов, 2002, с. 931). Проте таке твердження викликає чимало питань. Аналогічні міграції були поширені й на східнополіські говірки (аргументи навів В. Мойсієнко, див. (Мойсієнко, 2007)), чому там збережено звуки неоднорідної артикуляції (див. АУМ I, к. 62), чому вони не зазнали монофтонгізації, як в інших говірках? Чому значно довше дифтонги збереглися на Підляшші, ще крайнішій частині поліських говірок?

Припущення В. Мойсієнка теж доволі переконливе, але причини відсутності дифтонгів у волинсько-поліських говірках це до кінця не пояснює, адже, як зазначає сам дослідник, „контакт мешканців Західного Полісся з носіями виразно інших (південних – І. Д.) виявів давнього *o > y та j̣ є очевидним історичним фактом” (Мойсієнко, 2007, с. 43). Чому ж тоді в середньополіських говірках маємо дифтонги, а у волинсько-поліських – ні?

І перша, і друга гіпотези відповідають на питання еволюції *o в північному наріччі по-своєму, але в обох версіях саме говірки Волинського Полісся поза запропонованими концепціями. Нам відомо, що південно-західна частина Полісся була ареною міграцій ще в XIII ст., коли частина населення Галицько-Волинського князівства переселилася туди з волі володарів, а інша – стихійно, рятуючись від татарської навали; а також у XV ст., коли причиною втечі були безупинні наїзди кримських ординців (Шевельов, 2002). Такі впливи відбулися фактично на початках еволюції *o > i. Міграції на територію східнополіського говору датуються кінцем XVI – початком XVII ст., тобто вони відбувалися в той час, коли протиставлення між північними й південними виявами *o мало б бути вже доволі відчутним. Уважаємо, що саме час впливів південних говорів мав вирішальну роль. Зазначимо, і В. Мойсієнко припускав, що досліджувані говірки „багато в чому пережили спільні з південно-західними процеси: звуження артикуляції з поступовим пересуненням її вперед і вгору y > j̣ > i” (Мойсієнко, 2007, с. 46).

Підтвердженням такої гіпотези може слугувати той факт, що в покрайніх записих на Євангелії кінця XVI – початку XVII ст.

(локалізація – Західне Полісся, Ратнівщина) помітна тенденція до написання *у* (коли в інших поліських говорах зафіксовано цілковите переважання графеми *о* відповідно до **о*) (Там само). Зауважимо, що написання *у* (*оу*) на місці **о* проявлялося з XIII ст. і ставало частотнішим у пам'ятках XIV – XV ст. з півдня України (Мойсієнко, 2016). Таке ж позначення певного звуку на місці **о* в текстах з території південно-західного наріччя й західнополіського говору наводить на думку про однакове звукове вираження **о*, очевидно, спричинене спільними процесами розвитку **о > і*.

У сучасних волинсько-поліських говірках типові вияви **о* в новозакритих складах – [і] й [и], які паралельно поширені на всій території досліджуваного ареалу (див. карту). У волинсько-поліських говірках фіксуємо рефлексію наголошеного **о* в новозакритих складах монофтонгом [і] в таких формах: *бат'іх, б'ік, б'іл'ш / наб'іл'ш / б'іл'ше / б'іл'ши́с'т', в'із, в'іл, в'ін, до тих н'ір, к'ін', к'ім, кн'ім / гн'ім, м'ї́, н'ї́ж, н'і́с, н'і́ч, осл'ін, пер'і́г, н'і́ст, нур'і́х / нор'і́х, р'ідни, р'ї́, р'і́к, р'і́с < рости', ст'іл / с'т'іл, т'і́к, т'і́л'ки, кі́л'ко, с'кі́л'ко; пор. ще: хві́ст (АУМ II, к. 51), р'і́г (АУМ II, к. 51), л'ї́ (АУМ II, к. 51), р'і́дну́йу (Аркушин, 2010, с. 30), пок'ї́йні́й (Аркушин, 2010, с. 382), дв'і́р (Аркушин, 2010, с. 328) / надв'і́р (Аркушин, 2010, с. 424), втор'і́к (Аркушин, 2010, с. 520) / тор'і́к (Аркушин, 2010, с. 338), мі́ст (Аркушин, 2010, с. 522), пл'і́дна́йа (Аркушин, 2010, с. 442), кі́з (Аркушин, 2010, с. 492), збр'ї́нос'т' (Аркушин, 2010, с. 534). Фіксуємо тенденцію до зміни **о > і* в книжній за походженням лексемі *Бі́г* 'Бог'.*

Г. Шило припускає, що витворення *і < *о* в одних говірках могло відбутися внаслідок поступової зміни артикуляції монофтонгів за зразком *у^о > у > і*, в інших – шляхом монофтонгізації дифтонгів – *уо > уе > уи > уі > і* (Шило, 1970). В. Мойсієнко погоджується з таким припущенням, зауважуючи, що два шляхи розвитку стали можливі тільки тому, що на колишні органічні поліські вияви *у^о*, можливо, пізніше й *уо*, накладалися нові, інші, привнесені з півдня *у, ї, і* (Мойсієнко, 2007). Проте Ю. Шевельов зазначає, що поява звуку [і] не була наслідком внутрішньої еволюції, а фіксації [і] в північному наріччі здебільшого зумовлені впливом зовнішнього чинника, тобто південних говірок (Шевельов, 2002).

Паралельно з монофтонгом [і] поширений [и]: *бат'іх, нист, вин, мї́, нис, кин', стил, пор'і́х, кит, книт, бі́л'ши́й / бил'ш, рид, мист, нич, жї́нка, осл'ін, рик / втор'і́к, сил', миг, до тих нур, гнї́, ті́л'ки / ті́л'ко, кі́л'ко; пор. ще: Анті́н (Аркушин, 2010, с. 48), хві́ст (Аркушин, 2010, с. 128), грим (Аркушин, 2010, с. 130), присті́л 'престолі (Аркушин, 2010, с. 132), загї́н (Аркушин, 2010, с. 155), нудї́йде́ш (Аркушин, 2010, с. 362), ві́кна (Аркушин, 2010, с. 404), сик (Аркушин, 2010, с. 532), бик 'сторона чогось' (Книш, 2010, с. 58), бил, рий, вил,*

двир, риг, снп, тик, ниж, гіркі, гири, виск, бир, пип, злис'т', плит, виз, кішка, вскриз', дрібни, рідн'і, ліжко, жувіт, рівни, піз'н'і, пукіс, с'пид, нічка, муріг, пиріг, міцно, кумірка, макітра, смурід, лікт'е / ліхт'е 'лікоть', *гікна* 'вікна', *настілница* 'скатерка', *пісникат'* 'постити', *снівница* 'пристрій для снування', *стійка* 'дерев'яний пристрій, за допомогою якого вчать дитину стояти', *запурізци* 'незапрошені на весілля гості', *сурімно* 'соромно', *бис:урімник* 'людина, яка не відчуває сорому', *бис:урімница* 'жінка, яка не відчуває сорому' (Громик, 2015, с. 74).

Ю. Шевельов уважав, що в поліських говірках вияв [и] отриманий унаслідок монофтонгізації огубленого дифтонга (Шевельов, 2002). В. Мойсієнко стверджує, що розвиток [и] з дифтонга не був єдиним варіантом еволюції. Дослідник зауважує: такий розвиток мав місце в ареалах, де дифтонг *уи* виявлено (наприклад, у говірках південної Київщини, північної Полтавщини, південно-східної Рівненщини, Холмщини тощо). В. Мойсієнко, проаналізувавши географію поширеності рефлексу [и] (на півдні поліського наріччя та на півночі південноукраїнських наріч), пояснив це збереженням в периферійних говірках більш давньої риси – відсутності палаталізації приголосних перед *i < *o*. Оскільки на час появи прикладів першого ікання відповідно до **o* приголосні, очевидно, перед таким *i* ще не палаталізувались (підтвердженням цього має слугувати факт відсутності в пам'ятках кінця XVI – початку XVII ст. написання літери **ѣ** на місці **o* в період народження нового недієзного звука [i] або [y]), тобто в той час [i] < **o* ≠ [i] < **e*). У розвиткові *i* (дієзного) < **o* важливу роль відіграли процеси витворення *i < *ě* й *i < *e*, які були відомі в південноукраїнських говірках набагато раніше: *i < *ě*, імовірно, уже в XI – XII ст., *i < *e* – у XII – XIV ст. Надалі спрацьовує модель розвитку: в однакових фонетичних умовах різні вияви зближуються і, зрештою, отожднюються, що призводить до м'якої вимови приголосних перед *i < *o* як останнього етапу витворення ікавізму (Мойсієнко, 2007).

У східній частині Волинського Полісся типовий вияв **o > у*: *батуг, вун, кун' / кун'ми, кут* 'кіт', *муї, до тих пур, стул, тук* 'тік', *жу́нкі, твуї, сну́пкі, двур, вуз, кнут / кн'ут / гнут, порух, ну́йдем, рувнен'ко, рук* 'рік', *муг* 'міг < могти', *кору́вка, Ру́вне, ву́жд'і, пус* / *пу́сна, бун* 'біб', *туї* 'той', *нус* 'ніс', *в ц'ум* 'у цьому', *пирух* 'пиріг', *збур* 'збір', *стуї* 'стій < стояти', *бул'ш, ну́з'н'у* 'пізню < пізній', *сул'* 'сіль', *потум, ску́л'кі / ску́л'ко, ту́л'ко*; пор. ще: *хвуст* (АУМ II, к. 51), *руг* (АУМ II, к. 51), *луї* (АУМ II, к. 51), *ун* (АУМ II, к. 52), *голоду́вка* (Аркушин, 2010, с. 152), *в таку́м* (Аркушин, 2010, с. 436), *свуї* (Аркушин, 2010, с. 528), *дву́йка, тру́йка, бу́йса* (Громик, 2015, с. 74), *бур* 'бір', *дру́бний, запр'уг* (Каминський, 1911, с. 84 – 85). В. Покальчук рефлекс [у] у волинсько-поліських говірках називає таким, що „не доходить” до [i] (Покальчук, 1956, с. 84).

Спорадично на території Волинського Полісся в новозакритих складах фіксуємо збереження *o: *Бог, мої, кнот, порóх* ‘поріг’, *батóх, вон, підрós, звірóбі, пост, пóсни / пóсна, покóйного / пукóйна, кон’, пукóс, хрон, стужóк, Рóвному, снóпк’ї, до тих пор, стол, потóм*; пор. ще: *воз, хвост, ток, рог, лої* (АУМ II, к. 51); *у вóйну* ‘у часи війни’, *кóнчит’* ‘закінчити’, *рóчн’ік* ‘ровесник’, *рóчн’іца* ‘ровесниця’, *сухустóй* ‘сухе дерево’, *гумóн* ‘гомін, сварка’, *нигóдно* ‘не подобається, не можна вгодити’, *всóбно* ‘окремо’, *слубóдни* ‘вільний’, *клóвн’а* ‘різновид ятера’ (Громик, 2015, с. 74 – 75); *кóнчілос’а* (Аркушин, 2010, с. 38), *вхот* (Аркушин, 2010, с. 152), *нарóт* ‘народ’ (Аркушин, 2010, с. 528), *дом* (Аркушин, 2010, с. 508), *збóрн’а* (Аркушин, 2010, с. 482). Ю. Громик зауважує, що наявність [o] в деяких структурах частково можна пояснити тенденцією до вирівнювання звукового складу кореневих морфем: *рóчн’ік, рóчн’іца*, бо з *уднó рóку; збóрн’а*, бо *збóри; слубóдни*, бо *слубóда* (Громик, 2015, с. 75).

Нам не вдалося зафіксувати звуків неоднорідної артикуляції на місці давнього *o у волинсько-поліських говірках (дослідження 2013 – 2019 рр.), окрім одиничного випадку *суол’* (Мукошин Любешівського району Волинської області). Постає питання: чи дифтонгічні звуки загалом були характерні для Волинського Полісся? В. Мойсієнко зазначає, що „жодних писемних свідчень щодо хронології західнополіських дифтонгів не маємо ні в XVIII ст., навіть у XIX ст. на їх потвердження” (Мойсієнко, 2007, с. 43 – 44). Майже відсутні фіксації таких звуків на території Волинського Полісся й в Атласі української мови (запис матеріалу зроблено в 1948 – 1956 рр.), лише в говірках, перехідних до середньополіських (див. АУМ II, к. 51, 52). Г. Аркушин зазначає, що в „останню чверть XX ст. не трапилося в досліджуваних говірках зафіксувати дифтонгічні звуки” і припускає, що вони зникли після Першої світової війни в результаті так званого „біженства”, коли 1915 р. цілі села були вивезені в глибину Росії, а повернутись назад змогла тільки частина поліщуків через 4 – 7 років (Аркушин 2007, с. 52). В. Мойсієнко зауважує, що спорадично такі звуки на місці *o фіксували в говірках сіл Велимче Ратнівського й Кримно Старовижівського району та Жовкині Володимирецького району Рівненської області (дослідження 1990–1993 рр.) (Мойсієнко, 2001). Г. Козачук засвідчує наявність у надбузько-поліських говірках дифтонгів *yo, ye, yi* (розвідка опублікована 1994 р.) (Козачук, 1994).

В окремих н. пп. Маневицького й Дубровицького районів фіксуємо [e] < *o: *вен, меї, неч, вез, твеї*. Г. Аркушиним у говірці с. Старий Чорторийськ Маневицького району Волинської області зареєстровано форми *кен’, кет, неж, стел, вел, бек, пеп* ‘піп’, *плет, ослén* (Аркушин, 2012, с. 53); *пор’ég* ‘поріг’ (АУМ II, к. 51). Ці структури традиційно пояснюють як такі, що постали в результаті розпаду дифтонгів. Ю. Шевельов зазначав, що монофтонгізація, якщо вона починалася,

то полягала в утраті слабшого компонента, який у деяких місцевостях перетворювався на приголосний [в] + голосний (Шевельов, 2002). Фіксуємо явище розпаду дифтонгів у говірках Дубровицького, Володимирецького та Сарненського районів Рівненської області: *квен'* 'кінь', *ствел* 'стіл'; пор. ще: *тви'к* 'тік' (АУМ II, к. 51); *квин'* 'кінь', *квит* 'кіт', *кв'ішка* 'кішка', *нву'ж* 'ніж', *крв'іт* 'кріт', *колв'удка* 'колідка', *свил'* 'сіль', *рвиг* 'ріг', *пурв'усна* 'порісна' (Аркушин, 2012, с. 52); *гв'іркий* 'гіркий', *гвир* 'гір < гори' (Грицевич, 2016, с. 18), пор.: у деяких словах з'являється [ви] за аналогією, навіть у тих, де ніколи не було дифтонгів, – *кв'ічка* 'качка', *квит'ас* < кут'ас 'китиця', *кв'урок* 'корок' (Аркушин, 2012, с. 52). У говірці с. Городище Дубровицького району зареєстровано явище, яке свідчить і про збереження дифтонга, і про його розпад: *нву'ездри* 'ніздрі', *шрв'іт* 'шріт; мисливський дріб' (Там само).

Для всієї території Волинського Полісся характерне збереження *o в прислівнику, прийменнику *п'ос'л'а / п'ос'л'е / п'ос'л'і / вп'ос'л'і* (збереження [o] з історичного погляду загалом закономірне, оскільки в формі псл. **poslě* відсутній редукований, занепад якого змінив би якість *o в попередньому складі (Громик, 2015)). У досліджуваних говірках зафіксовані структури на зразок: *п'іс'л'а, п'ус'л'а / вп'ус'л'а, п'ус'л'а* (Аркушин, 2010, с. 370), *п'іс'л'а* (Аркушин, 2010, с. 500). Ю. Шевельов уважав, що в цьому слові „поява звука *i* спричинена співгрою з прийменником *білія*, що походить від **po-dylě* 'уздовж' (давн. укр. **подългь*), де після *o* йшов склад зі слабким ером" (Шевельов, 2002, с. 773). Звук [i] в зафіксованій структурі, вірогідно, з'явився внаслідок зближення з літературною мовою, [и], [у] – під впливом аналогії до інших рефлексів *o в закритих наголошених складах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Процес розвитку *o > i на півночі й на півдні українського мовного простору йшов різними шляхами й розпочався, найімовірніше, ще до початку занепаду зредукованих. У південних діалектах *o зазнав просунення вперед та знеогублення, а в північних – постав напружений, закритий, із зневиразненою артикуляцією звук *y* подальший розвиток якого в поліських діалектах пояснюють по-різному (концепції Ю. Шевельова та В. Мойсієнка). Типові вияви *o в новозакритих наголошених складах у волинсько-поліських говірках – [и], [і], паралельно поширені на всій центральній території; звук [у] – у східній частині досліджуваного ареалу, спорадично збережено [o] в окремих формах паралельно з іншими рефlekсами в говірці. У сучасних волинсько-поліських говірках не зафіксовано дифтонгів на місці *o (лише одиничний випадок у Любешівському районі), натомість виявлено форми, що відбивають їх розпад: структури приголосний [в] + голосний і [e] < *o. У подальших дослідженнях варто розглянути вияви *o в інших типах складів і з'ясувати, чи залежить рефlekсація *o у волинсько-поліських говірках від наголосу та закритості/відкритості складу.

Література та джерела

- Аркушин Г. (2010). *Голоси з Волинського Полісся (Тексти)*. Луцьк, 542 с.
- Аркушин Г. Л. (2012). *Західнополіська діалектологія*. Луцьк, 257 с.
- Атлас української мови : у 3 т. (1984). К. : Наукова думка, Т. 1 : Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. 498 с.
- Атлас української мови : у 3 т. (1988). К. : Наукова думка, Т. 2 : Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. 521 с.
- Атлас української мови : у 3 т. (2001). К. : Наук. думка, Т. 3 : Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі. 267 с.
- Ганцов, В. (1923). *Діалектологічна класифікація українських говорів (з картою)*. К., 67 с.
- Грицевич, Ю. В. (2016). Дифтонгічні рефлексі *о в західнополіських та суміжних говірках (на матеріалі фольклорних текстів). *Наук. вісн. Міжнар. ун-ту. Сер. Філологія*. Вип. 24. 1. С. 17 – 19.
- Громик, Ю. В. (2015). Рефлексація давніх голосних у поліській говірці с. Липне. *Молодий вчений*. № 2. С. 74 – 77.
- Залеський, А. (1988). Замінне подовження голосних в українській мові. *Мовознавство*. № 2. С. 59 – 64.
- Каминській, В. А. (1911). Отчетъ В. А. Каминскаго о поѣздкѣ въ Волинское Полѣсье для изученія народныхъ говоровъ лѣтомъ 1910 года. *Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности императорской академіи наукъ*. Т. XVI. Ч. 4. С. 67 – 94.
- Книш, Н. (2010). Рефлекси етимологічних [о], [е] у говірці села Погулянка Маневецького району Волинської області. *Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі*. (С. 57 – 59). Луцьк.
- Козачук, Г. О. (1994). Вокалізм надбузько-поліських говірок. *Проблеми сучасної ареалогії*. (С. 260 – 264). К.
- Курило, О. (1925). До характеристики і процесу монофтонгізації чернігівських дифтонгічних звуків. *Україна*. Кн. 5. С. 14 – 38.
- Курило, О. (1928). *Спроба пояснити процес зміни е, о в нових закритих складах у південній групі українських діалектів (З мапою Поділля)*. К.
- Мойсієнко, В. (2001). Фонетичні особливості поліського наріччя. *Ukrainiskie i polskie gwary pogranicza – Українські і поліські говірки пограниччя* (S. 51 – 59). Lublin; Łuck.
- Мойсієнко, В. М. (2006). *Фонетична система українських поліських говорів у XVI – XVII ст.* Житомир, 448 с.
- Мойсієнко, В. М. (2007). *Про південноукраїнський ікавізм та поліські дифтонги*. Житомир, 94 с.
- Мойсієнко, В. (2016). *Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя*. К., 284 с.

Назарова, Т. (1972). Розвиток рефлексів *ѣ, *о, *е в українських говірках. *Мовознавство*. № 1. С. 13 – 27.

Покальчук, В. (1956). Надсарнський говір на Волині та його фонетичні особливості. *Наук. зап. Луц. пед. ін-ту: іст.-філол. сер.* С. 81 – 100.

Шевельов, Ю. (2002). Історична фонологія української мови. Харків, 1054 с.

Шило, Г. (1970). Поліські дифтонги й монофтонги в історичному та лінгвогеографічному висвітленні. *Праці XIII Респ. діалектол. наради* (С. 62 – 70). К.

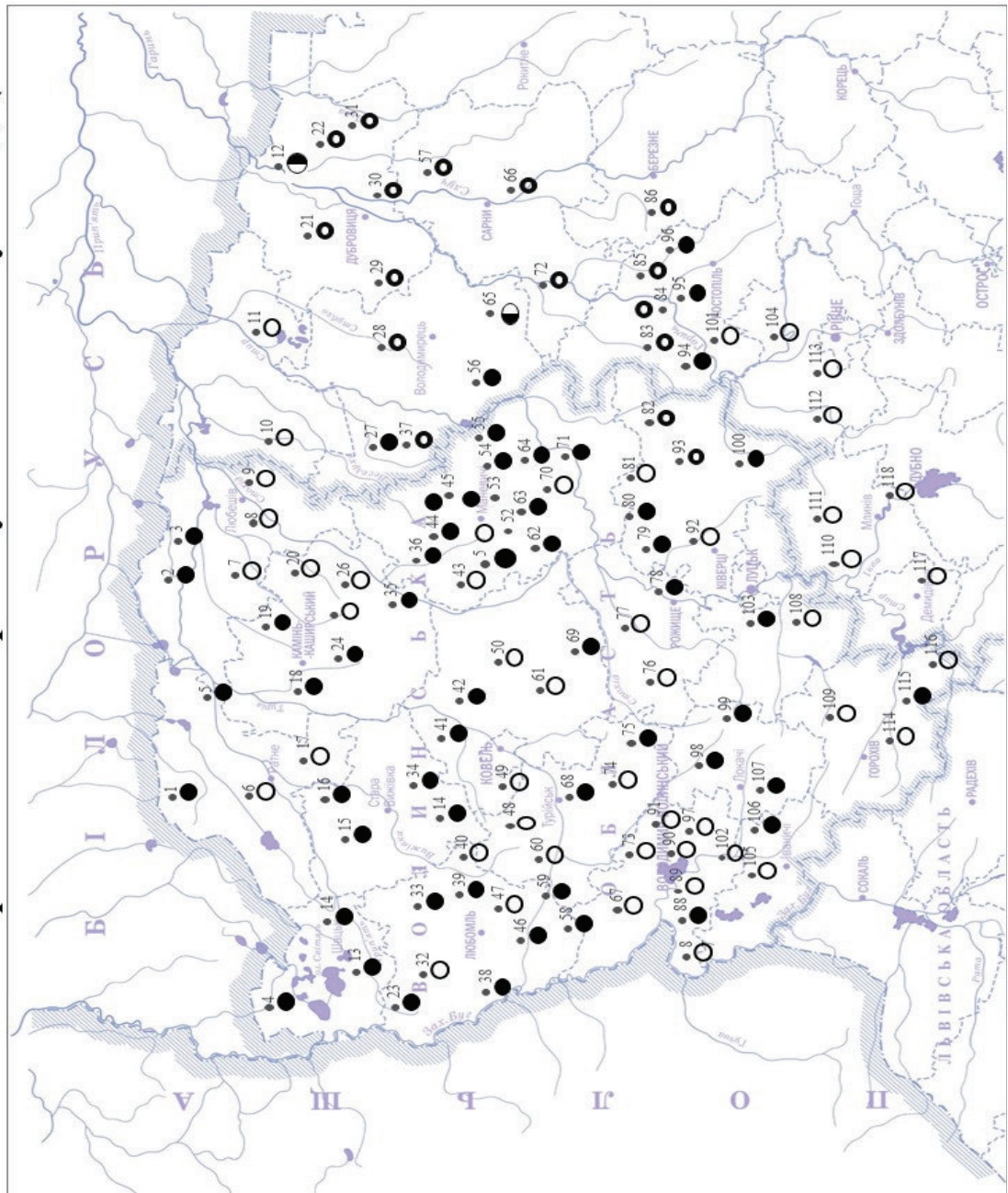
Стаття надійшла до редакції 12.08.2020 р.

Прийнято до друку 15.08.2020 р.

Рецензент – канд. філол. наук, доц. Лєснова В. В.

*Список н. пп. див. на сайті „Говіркове кувфр”
(закладка „Фонетична система говірок Волинського Полісся”)
URL: <https://sites.google.com/view/fonokartazahpol>

Рефлекси *o в закритому наголошеному складі (с'т'іл)

- [i]: c'm' [il]
- [ɨ]: c't [ul]
- ◐ [y]: c't [yl]
- ◑ [o]: c't [ol]
- ◑ [v + e]: c't [ve]l